

Тема 2

ВИДИ ПІДПРИЄМСТВ, ЇХ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ

2.1. Основні цілі, функції і напрями діяльності виробничого підприємства

2.2. Класифікація підприємств та характеристика їх видів

2.3. Інтеграційні форми підприємств та організацій

2.4. Сутність виробничої та загальної структури підприємства

2.1. ОСНОВНІ ЦІЛІ І ФУНКЦІЇ І НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ВИРОБНИЧОГО ПІДПРИЄМСТВА

Підприємством називається самостійний уставний суб'єкт, що володіє правами юридичної особи та здійснює господарську діяльність. Воно є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку із своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом, не маючи у своєму складі інших юридичних осіб.

Підприємство є основною організаційною ланкою національного господарства України. Ця організаційна ознака кваліфікує підприємство як організаційну форму господарської (бізнесової) організації, тобто організації, в якій власники засобів виробництва і робочої сили об'єднують свої виробничі ресурси для здійснення господарської діяльності. Визначення «основна ланка», з одного боку, відмежовує підприємство від інших організаційних форм економічної діяльності (типу домашніх господарств, індивідуальних промислів без створення підприємств, так званих тіньових структур тощо), а з іншого – від суб'єктів господарського права, які не належать до основної ланки: об'єднань підприємств, фінансових і посередницьких інститутів, органів управління економікою.

Закон встановлює, що підприємство – це суб'єкт господарювання. Суть визначення «господарюючий суб'єкт» полягає в тому, що підприємство є товаровиробником, яке виробляє і реалізує свій товар з метою одержання прибутку. Самостійність у прийнятті господарських рішень є однією з основних і необхідних умов діяльності підприємства як товаровиробника. Юридичний аспект такого визначення полягає в тому, що підприємство при здійсненні своєї господарської діяльності

вільні у виборі предмета договору, визначенні зобов'язань, інших умов господарських взаємовідносин, що не суперечать законодавству України.

Статут підприємства як акт господарського законодавства нормативно визначає цілі і предмет діяльності окремого підприємства, відхилитися від яких без зміни статуту підприємству заборонено. Він визначає межі спеціальної правоздатності підприємства як юридичної особи.

Підприємство має необхідне майно – основні і оборотні кошти, інші цінності, якими воно володіє, користується і розпоряджається на певному правовому титулі (на праві власності, повного господарського відання чи оперативного управління). Це майно юридично відмежоване, як правило, від майна власника підприємства і закріплене за підприємством як суб'єктом права. Основні і оборотні кошти перебувають на самостійному бухгалтерському балансі, гроші – на поточному рахунку підприємства в банку.

Підприємство є самостійним суб'єктом права. З одного боку, закон визначає його компетенцію (права та обов'язки) як господарюючого суб'єкта, з другого – зазначає, що підприємство є юридичною особою, яка не має у своєму складі інших юридичних осіб (ч. 5 ст. 62 Господарського кодексу). Цим підприємство істотно відрізняється від об'єднань підприємств (господарських об'єднань), до складу яких входять юридичні особи. Як господарюючий суб'єкт з правами юридичної особи підприємство починає діяти від дня його державної реєстрації.

Таким чином, підприємство – це самостійна господарська організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку для здійснення господарської діяльності з метою задоволення суспільних потреб у товарі (продукції, роботах, послугах) і одержання прибутку, яка діє на підставі статуту, користується правами і виконує обов'язки щодо своєї діяльності, є юридичною особою, має самостійний баланс, поточний та інші рахунки в банках.

До найважливіших цілей виробничого підприємства відносяться:

1. отримання прибутку;
2. забезпечення потреб споживачів згідно з ринковим попитом;
3. створення робочих місць;
4. створення можливостей для професійного зростання;
5. своєчасна виплата заробітної плати.

До основних функцій виробничого підприємства належать:

1. виготовлення продукції;
2. матеріально-технічне забезпечення;
3. організація виробництва;
4. управління персоналом;
5. продаж та післяпродажний сервіс;
6. сплата обов'язкових платежів до бюджету.

Діяльність виробничих підприємств **за напрямками** поділяється на:

1. виробничу, що передбачає організацію та регулювання процесу виготовлення продукції.
2. комерційну – збут та постачання;
3. маркетингову – дослідження зовнішнього середовища підприємства.
4. економічну – планування, фінансова діяльність, ціноутворення, облік та звітність, ресурсне забезпечення та ін.
5. інноваційну – науково-технічні розробки, технологічна та конструкторська підготовка виробництва, впровадження нових технологій та видів продукції.
6. інвестиційну – процес накопичення капіталу за рахунок вкладення цінностей у бізнес та створення додаткової вартості.

2.2. КЛАСИФІКАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЇХ ВИДІВ

Для успішної практики господарювання в ринкових умовах, кваліфікованого управління підприємствами виключно важливим є знання їх класифікації за певними ознаками (табл. 3).

Таблиця 3

Класифікація підприємств

Ознака	Види підприємств
Мета і характер діяльності	Комерційні та некомерційні
Форма власності	Державні, приватні, колективні, комунальні
Належність капіталу	Національні, іноземні, спільні
Правовий статус	Одноосібні, кооперативні, орендні, господарські товариства
Галузево-функціональний вид діяльності	Промислові, сільськогосподарські, будівельні, транспортні, торговельні.
Чисельність працівників	Великі, середні, малі
Територіальне підпорядкування	Головні, дочірні, асоційовані
Структура виробництва	Вузькопрофільні, багатопрофільні, комбіновані

Для переважної більшості підприємств властивим є комерційний характер діяльності з одержанням прибутку. До некомерційних відносяться благодійницькі, освітянські, медичні, наукові та інші підприємства невиробничої сфери.

Приватними є підприємства, що засновані на власності майна окремих громадян, з правом найму робочої сили. Вони засновані на праві власності на майно однієї особи або членів однієї сім'ї, виключно їх особистій праці.

Колективне підприємство ґрунтується на власності його трудового колективу, кооперативу, іншого статутного товариства або громадської організації.

Державні та комунальні підприємства є власністю загальнодержавних чи адміністративно-територіальних одиниць.

За належністю капіталу і контролю прийнято розрізняти підприємства: національні, коли капітал належить підприємцям своєї країни; закордонні – капітал є власністю іноземних підприємців повністю або у певній частині, що забезпечує їм необхідний контроль. Такі підприємства створюються у формі філіалів або дочірніх фірм та реєструються в країні місцезнаходження; спільні – коли підприємство засноване на базі об'єднання майна вітчизняних та іноземних власників.

Ознака правового статусу передбачає поділ підприємств за різним ступенем майнової відповідальності в залежності від власності. Одноосібне підприємство є власністю однієї особи або родини, які несуть відповідальність за свої зобов'язання усім майном (капіталом). Господарські товариства можуть бути з повною або обмеженою відповідальністю.

Технологічною і територіальною цілісністю володіють так звані материнські (головні) підприємства або фірми. Особливістю діяльності їх є те, що вони контролюють інші фірми. В залежності від розміру капіталу, що належить материнській (головній) фірмі, а також правового статусу та ступеня підпорядкованості підприємства, які знаходяться у сфері впливу головної фірми, можна підрозділити на дочірні і асоційовані, філії і представництва. Дочірнє підприємство (компанія) – юридичне самостійне організаційне утворення, що здійснює комерційні операції і складає звітний баланс. При цьому материнська фірма контролює діяльність своїх дочірніх компаній, оскільки володіє контрольним пакетом їх акцій. Асоційоване підприємство не знаходиться під контролем фірми, яка володіє його акціями.

Останнім часом активізували свою діяльність малі підприємства, що складають основу малого бізнесу. До них відносяться господарюючі суб'єкти з чисельністю працюючих: у промисловості та будівництві – до 200 осіб; в інших галузях виробничої сфери – до 50 осіб; науці і науковому обслуговуванні – до 100 осіб; галузях невиробничої сфери – до 25 осіб; роздрібній торгівлі – до 15 осіб.

Поділ підприємств за галузево-функціональним видом діяльності та за структурою виробництва в цілому зрозумілий з самої назви окремих їх видів.

2.3. ІНТЕГРАЦІЙНІ ФОРМИ ПІДПРИЄМСТВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ

Підприємства мають право на добровільних засадах об'єднувати свою науково-технічну, виробничу, комерційну та інші види діяльності, якщо це не суперечить чинному антимонопольному законодавству. Підприємства можуть створювати різні за принципами і цілями добровільні об'єднання:

1) асоціації – найпростіша форма договірної об'єднання підприємств (фірм, компаній, організацій) з метою постійної координації господарської діяльності. Асоціація не має права втручатися у виробничу і комерційну діяльність будь-якого з її учасників;

2) корпорації – договірні об'єднання господарюючих суб'єктів на основі інтеграції їх науково-технічних, виробничих та комерційних інтересів, з делегуванням окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників;

3) консорціуми – тимчасові статутні об'єднання промислового і банківського капіталу для досягнення загальної мети (наприклад, здійснення спільного великого господарського проекту). Учасниками консорціуму можуть бути державні і приватні фірми, окремі держави (наприклад, Міжнародний консорціум супутникового зв'язку);

4) концерни – форма статутних об'єднань підприємств, що характеризується єдністю власності і контролю. Об'єднання відбувається найчастіше за принципом диверсифікації, коли один концерн інтегрує підприємства різних галузей економіки (промисловість, транспорт, торгівля, наукові організації, банки, страхова справа). Після створення концерну господарюючі суб'єкти втрачають свою самостійність, підпорядковуються фінансовим структурам. У сучасних умовах значно розширюється мережа міжнародних концернів;

5) картелі – договірне об'єднання підприємств переважно однієї галузі для здійснення спільної комерційної діяльності;

6) синдикати – організаційна форма існування різновиду картельної угоди, що передбачає реалізацію продукції учасників через створений спільний збутовий орган або збутову мережу одного з учасників об'єднання. Подібним чином може здійснюватись закупівля сировини для всіх учасників синдикату. Така форма об'єднання підприємств є характерною для галузей з масовим виробництвом однорідної продукції;

7) трести – монополістичне об'єднання підприємств, що раніше належали різним підприємцям, в єдиний виробничо-господарський комплекс. При цьому підприємства повністю втрачають свою юридичну і господарську самостійність;

8) холдинги – специфічна організаційна форма об'єднання капіталів. Це інтегроване товариство, що безпосередньо не займається виробничою діяльністю, а використовує свої фінансові кошти для придбання контрольних пакетів акцій інших підприємств, які є учасниками концерну або іншого добровільного об'єднання. Завдяки цьому воно здійснює контроль за діяльністю таких підприємств. Об'єднані в холдинг суб'єкти мають юридичну і господарську самостійність, хоча вирішення основних питань їх діяльності належить холдинговій фірмі;

9) фінансові групи – об'єднання юридично та економічно самостійних підприємств різних галузей народного господарства. На відміну від концерну фінансові групи очолюють один або декілька банків, які розпоряджаються капіталом підприємств (фірм, компаній), що входять до них, координують усі сфери їх діяльності.

У сучасних умовах ринкового господарювання основними широко впроваджуваними формами добровільних об'єднань підприємств (фірм, організацій) дедалі більше стають концерни, корпорації, холдинги та фінансові групи.

2.4. СУТНІСТЬ ВИРОБНИЧОЇ ТА ЗАГАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ПІДПРИЄМСТВА

Підприємство, як відкрита система, свій розвиток засновує на взаємодії із зовнішнім середовищем. При цьому умовою успішного функціонування системи є повна відповідність між середовищем та системою. Пристосуватися до змін у середовищі система може різними шляхами. Можна змінити кількість або якість елементів, з яких складається система або поміняти зв'язки між елементами, щоб досягти нового синергічного ефекту. Спосіб поєднання елементів системи являє собою її структуру.

Структура підприємства – це його внутрішній устрій, який характеризує склад підрозділів та систему зв'язків, підпорядкованості та взаємодії між ними. При цьому розрізняють поняття виробничої, загальної структури підприємства та організаційної структури управління.

Сукупність виробничих підрозділів утворює виробничу структуру підприємства. Існує декілька принципів класифікації виробничих структур.

1. У залежності від підрозділу, діяльність якого покладено в основу виробничої структури, розрізняють цехову, безцехову, корпусну та комбіновану структури.

За цехової виробничої структури основним виробничим підрозділом є цех, тобто адміністративно відокремлена частина підприємства, в якій виконується певний комплекс робіт у відповідності зі спеціалізацією підприємства. За характером своєї діяльності цехи поділяються на основні, допоміжні, обслуговуючі, побічні, експериментальні та підсобні.

Основні цехи виготовляють продукцію, що визначає профіль та спеціалізацію підприємства і призначена для реалізації.

Допоміжні цехи виготовляють продукцію, що використовується для забезпечення власних потреб підприємства.

Обслуговуючі цехи та господарства виконують роботи, що забезпечують необхідні умови для нормального перебігу основних та допоміжних виробничих процесів (ремонтні, інструментальні, транспортні, складські).

Побічні цехи – виконують так звані «притиральні» роботи після відпрацювання основного виробництва – утилізація відходів, переробка та виготовлення продукції з відходів основного виробництва.

У структурі окремих підприємств існують експериментальні (дослідні) цехи, які займаються підготовкою та випробуванням нових виробів, розробкою нових технологій, проведенням різноманітних експериментальних робіт тощо.

Підсобні цехи виконують роботи підсобного характеру, наприклад, виробництво тари, тепличне господарство тощо.

На невеликих підприємствах з відносно простими виробничими процесами застосовується безцехова виробнича структура. Основою її побудови є виробнича дільниця, де виконуються технологічно однорідні роботи або виготовляється однотипна продукція.

Корпусна виробнича структура характерна для великих підприємств, коли декілька однотипних цехів можуть бути об'єднані в корпус. У цьому випадку корпус стає основним структурним підрозділом підприємства.

На підприємствах, де здійснюються багатостадійні процеси виробництва, характерною ознакою яких є послідовність процесів переробки сировини (металургійна, хімічна, текстильна промисловість), використовується комбінована виробнича структура. Її основу становлять підрозділи, які виготовляють завершену частку готового виробу (чавун, сталь, прокат).

2. За формою спеціалізації основних цехів розрізняють технологічну, предметну та змішану виробничі структури. Ознакою технологічної структури є спеціалізація цехів підприємства на виконанні певної частки технологічного процесу або окремої стадії виробничого процесу (ливарні, термічні, механообробні, складальні цехи машинобудівного підприємства). Технологічна структура використовується переважно на підприємствах одиничного та дрібносерійного виробництва з різноманітною та нестійкою номенклатурою продукції.

Ознакою предметної структури є спеціалізація цехів на виготовленні певного виробу або групи однотипних виробів, вузлів, деталей з використанням різноманітних технологічних процесів та операцій (цех кузовів, задніх мостів, двигунів на автомобільному заводі).

Предметна структура виробництва поширена на підприємствах великосерійного та масового виробництва з обмеженою номенклатурою та значними обсягами продукції. Проте на практиці є небагато підприємств, де всі цехи спеціалізовані лише технологічно або лише предметно. Переважна більшість підприємств використовує змішану виробничу структуру, за якої частина цехів спеціалізована технологічно, а решта – предметно.

3. У залежності від наявності основних та допоміжних процесів розрізняють підприємства з комплексною та спеціалізованою структурою виробництва. Підприємства з комплексною виробничою структурою мають всю сукупність основних та допоміжних цехів, а з спеціалізованою структурою – лише їх частину.

Формування виробничої структури здійснюється під впливом багатьох факторів: виробничий профіль підприємства; обсяги виробництва продукції; рівень спеціалізації; місце знаходження підприємства та ін.

Загальну структуру утворює сукупність всіх виробничих, невиконавчих та управлінських підрозділів підприємства.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ ДО ТЕМИ 2 «ВИДИ ПІДПРИЄМСТВ, ЇХ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ»

Питання для обговорення:

1. Надайте характеристику підприємства як первинної ланки виробничої сфери.
2. Назвіть основні функції та цілі підприємства.
3. Якими законодавчими актами регулюється господарська діяльність підприємств?
4. Визначте найважливіші напрями діяльності підприємства в сучасних умовах.
5. За якими ознаками класифікують підприємства?
6. Як поділяють основні цехи за формою спеціалізації?
7. Що є ознакою предметної структури спеціалізації цехів?
8. Як розрізняють підприємства в залежності від наявності основних та допоміжних процесів?
9. Під впливом яких факторів здійснюється формування виробничої структури?

Тести 2

- 1. До загальних ознак підприємства не слід відносити:*
- а) єдність і цілісність майнового комплексу, як правило, із замкнутою технологічною структурою;